

МОЖЕ ЛИ СЕ ЗАУСТАВИТИ СМАЊЕЊЕ И СТАРЕЊЕ РАДНЕ СНАГЕ У СРБИЈИ?

ВЛАДИМИР НИКИТОВИЋ

Институт друштвених наука – Центар за демографска истраживања
Краљице Наталије 45, Београд, Србија
v.nikson@gmail.com

САЖЕТАК: Обим и старосна структура радне снаге, поред демографског и миграционог фактора, зависе и од нивоа економске активности становништва. Значајним променама у области економске политике могуће је позитивно утицати у правцу ублажавања, па чак и заустављања неповољних тенденција у кретању радне снаге. У европским размерама, Србија изразито одскаче у погледу притиска економски неактивних на активна лица, док је према демографским индикаторима старења практично на нивоу просека ЕУ. Пробабилистички модел популационе динамике Србије, коришћен за испитивање полазне хипотезе, показује да је данашњи обим радне снаге могуће поново достићи средином века само ако мере у области популационе политике буду блиско праћене мерама за подизање економске активности, нарочито код млађе и старије популације, те мерама које ће минимизирати популациони одлив након потенцијалног прикључења ЕУ. Евалуација „сценарија политика“, у коме друштво достиже висок ниво консензуса по многим битним питањима за популациони и економски развој земље, позиционирала је полазну хипотезу на саму границу реално могућих исхода. Од три неопходна услова за заустављање односно ублажавања смањења и старења радне снаге у Србији, пораст економске активности становништва је најделотворнија стратегија на краћи и средњи рок, што је квалификује као најургентнију.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: радна снага, Србија, популационо старење, миграциона транзиција, пројекције становништва

Наслеђена регресивна старосна пирамида и вишедеценијски ниво фертилитета недовољан за просту репродукцију становништва кључни су генератор негативних демографских трендова у Србији на дужи рок. Упркос прогнозама неизбежног смањења и старења укупне популације земље, такви сценарији не морају бити нужна будућност када је у питању обим и старосна структура радне снаге, која је најзначајнији сегмент становништва из угла економске виталности државе. Пошто обим ове популације, поред демографског и миграционог фактора, зависи и од нивоа економске активности становништва, могуће је значајним променама у области економске политике позитивно утицати у правцу ублажавања, па чак и заустављања неповољних тенденција у кретању радне снаге. Да је то изводљиво у пракси, показују емпиријски докази будући да у ев-

ропским размерама Србија изразито одскаче у погледу притиска економски неактивних на активна лица, који је готово двоструко јачи од просека континента [Kupiszewski et al. 2012], док је према демографским индикаторима старења практично на нивоу ЕУ [Nikitović 2013]. Стога, сценарији који подразумевају значајан пораст у учешћу на тржишту рада код млађе и старије популације, у чему Србија значајно заостаје за европским просеком, представљају неопходан елемент сваке стратегије која има за циљ да дугорочно очува обим радне снаге и донекле ублажи њено старење.

Да би се могло одговорити на питање постављено у наслову овог рада, конструисана су два основна сценарија у погледу будућег кретања обима и старосне структуре радне снаге у Србији. Један подразумева демографски развој популације у складу с очекиваним кретањем трендова демографских појава у наредним деценијама, тј. без утицаја посебно креираних политика у циљу одговора на постојеће популационе изазове. Други сценарио подразумева симултану примену политика из различитих сфера, а које имају позитивне ефекте на будући обим и структуру радне снаге. Могућност реализације одређених политика уноси додатну неизвесност у демографске сценарије, која значајно расте с увођењем услова симултаности. Јасно је да је истовремено успешно спровођење различитих политика у пракси ограничено бројним факторима, што овакав тип сценарија аутоматски квалификује у хипотетичке или граничне случајеве. Поређење ова два сценарија треба да пружи оквир за извођење закључка о могућем кретању обима радне снаге у Србији, односно за оцену максималног ефекта политичког одговора на очекивано интензивирање популационог старења.

ПРЕТПОСТАВКЕ О ДЕТЕРМИНАНТАМА ОБИМА РАДНЕ СНАГЕ

За прогнозу обима радне снаге, поред хипотеза о развоју популационог фактора (природна и миграциона компонента), неопходно је направити претпоставке о кретању економске активности становништва у будућности. Природна компонента популационе динамике у оба сценарија моделирана је пробабилистичким приступом, који по дефиницији омогућава прогнозу интервалног карактера заједно с вероватноћом њеног остварења. Природна компонента, тачније тренд фертилитета, кључни је чинилац за динамику обима и структуре радне снаге на дуг рок. Стога је сагледавање њене будуће варијабилности од нарочитог значаја. За друге две детерминанте кретања радне снаге (миграције и економска активност), пројектован је само тренд превасходно стога што је знање о њиховој досадашњој варијабилности недовољно за конструисање интервалне прогнозе, која би методолошки кореспондирала прогнози чисто демографских појава. Захваљујући стохастичком елементу укљученом у прогнозу природне компоненте, прогноза радне снаге до 2051. исказана је интервално у оба сценарија, с тим да је пројектовани варијабилитет искључиво плод претпостављених варијација у нивоу фертилитета и морталитета,

где свакако доминира утицај неизвесности око будућег репродуктивног обрасца становништва Србије¹.

Сценарији будућег кретања радне снаге приказани у овом раду базирани су на опште познатом кохортно-компонентном моделу динамике становништва. За прогнозу сумарних индикатора виталних компоненти, стопе укупног фертилитета (СУФ) и очекиваног трајања живота при живорођењу (ОТЖ) за оба пола, коришћени су широко прихваћени ауторегресивни модели првог реда, $AR(1)$ [Alkema et al. 2011; Chunn et al. 2010]. Разлике између два сценарија резултат су различитих прогноза трендова три детерминанте обима и структуре радне снаге. *Сценарио очекиване будућности* подразумева умерени пораст нивоа СУФ до 1,6 средином века (актуелни просек ЕУ), уважавајући уочени ефект одложеног рађања односно померање максималног интензитета рађања ка старијим годиштима, што је у складу с експертским очекивањима [Kupiszewski et al. 2012], али и најактуелнијим пробабилистичким моделом УН, који осим емпиријске подлоге конкретне државе, снагу црпи и из корелација с развојем СУФ у другим државама, нарочито оним географски и културолошки блиским [United Nations 2013].

Сценарио пољитика претпоставља пораст СУФ до нивоа од 1,9 средином века, као последицу примене пронаталитетне политике, попут оне дефинисане у актуелној Стратегији подстицања рађања у Србији. Ако изузмемо финансијску страну, ова се стратегија не спроводи управо у оним аспектима који су у истраживањима препознати као снажни фактори ограничавања фертилитета, а то су некомпатибилност материнства и запослености и строга подела друштвених улога између мушкарца и жене [Palomba 2003; Rašević 2009: 56]. Чак и у случају да се та пракса промени, реализација сценарија високог фертилитета делује крајње неизвесно, посебно када се зна да је тешко предвидети исход пронаталитетних политика [Caldwell et al. 2002]. Такав циљни ниво рађања свакако није потпуно ван домашаја, јер је нешто нижи од највише актуелне вредности забележене у континенталној Европи [Eurostat 2013], али је према моделу УН, коришћеном за евалуацију сценарија СУФ у овом раду, на горњој граници интервала предвиђања с 80% вероватноће обухвата будуће стварне вредности. Дакле, иако реалан с аспекта актуелних трендова, тако дефинисан циљ политике је вероватно врло тешко остварљив с обзиром на досадашњи низак фертилитет у Србији.

Приступање ЕУ је основни циљ спољне политике Србије. Европске интеграције и пуноправно чланство означени су као стратешки циљеви целог друштва, што је и резултирало статусом кандидата добијеним у 2012. Из тог разлога, будућност у ЕУ је разматрана као највероватнија опција у раду, с тим да се два сценарија, по том основу, разликују у одговору на следеће питање: Може ли се избећи послеприступна краткотрајна али интензивна емиграција попут оне забележене у већини држава нових чланица, тзв. ЕУ-12?

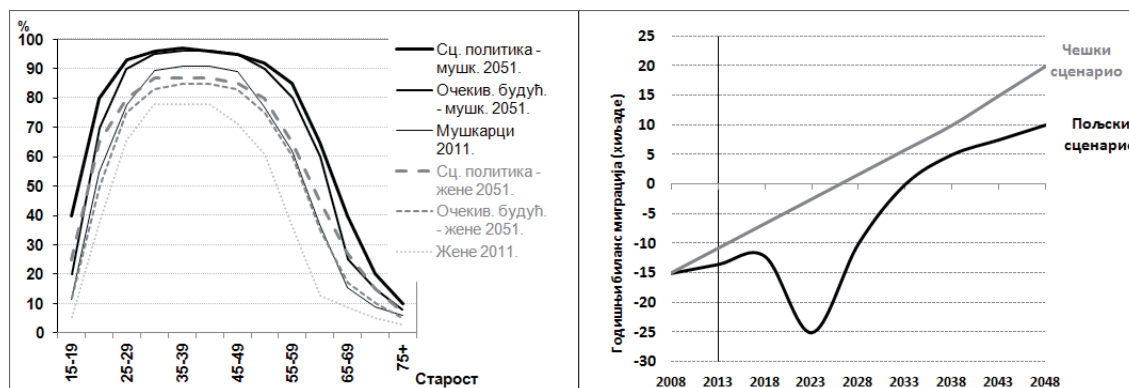
1 Пробабилистички модел је реализован у специјалном пакету 'bayesDem' написаном у отвореном софтверу за статистику R (<http://www.R-project.org/>), на основу модела коришћеног за актуелне пројекције УН за земље света [United Nations 2013].

Сценарио очекиване будућности подразумева спору транзицију од тренутне нето емиграције ка нултом миграционом билансу до 2040. (повратак на стање из 1980-их) и коначно ка умереној нето имиграцији до средине века, али укључујући послепреступни талас емиграције. Таква миграциона будућност може се назвати „пољски сценарио“, јер је најближа миграционој транзицији забележеној у Пољској, карактеристичној по високом интензитету емиграције њених држављана, прилично ниском нивоу дугорочне имиграције и високој фреквенцији миграционих кретања на кратак рок [Drbohlav 2012; Okólski 2012]. Да је овакав сценарио веома могућ у Србији потврђују резултати репрезентативног истраживања из 2011. чији је циљ био да се оцени емиграциони потенцијал земље [Ваћевић et al. 2012].

Сценарио пољског сценарија подразумева крајње оптимистичну миграциону будућност Србије гледано из тренутне перспективе, тј. преображај спољно миграционог обрасца готово линеарним трендом ка стабилној нето имиграцији до 2051, али искључујући краткотрајни интензивни одлив радне снаге након приступања ЕУ. Може се означити као „чешки сценарио“ с обзиром да Чешку одликују релативно високи нивои имиграције уз истовремено низак ниво емиграције њених држављана [Drbohlav et al. 2009; Drbohlav 2012]. Датум придружења ЕУ може се сматрати као преломна тачка у погледу типа миграционе транзиције у Србији, али и у погледу темпа економског опоравка земље. Према општем мишљењу, то се не може десити пре почетка наредне деценије. „Чешки сценарио“ несумњиво подразумева веома снажан економски раст као неопходан предуслов, што економисти нису препознали као много вероватну будућност у наредне две деценије [Šuković 2009]. Овакав сценарио би значајно пораст имиграције из тзв. трећих земаља, што захтева остварење и друге врсте предуслова. Промене у институционалном и правном оквиру, интеграционе политике и друштвени ставови су у најмању руку једнако важни фактори уколико је позитивна клима за привлачење страних радника, уз истовремено смањивање емиграције домаћег становништва, стратешки циљ. Из тренутне перспективе, чини се да је реализација оваквог сценарија веома неизвесна односно да је, попут пронаталитетног сценарија фертилитета, на самој граници остварљивости.

На основу разматрања која износе Купишевски и сарадници [Kupiszewski et al. 2012], као и резултата репрезентативног истраживања из новембра 2011. о емиграционом потенцијалу, тј. намерама грађана Србије да потраже посао у ЕУ након придружења [Ваћевић et al. 2012], у овом раду је усвојена претпоставка да ће у „пољском сценарију“ максималан ниво годишње нето емиграције током првих пет година након придружења ЕУ износити 3,5 промила у односу на укупну популацију према попису 2011. Очекивано јачање привреде у следећих 10–15 година би напослетку довело до позитивног миграционог биланса, који би до средине века могао достићи и ниво од 1,4 промила од популације Србије из 2011. С друге стране, линеарни тренд опоравка миграционог биланса би у „чешком сценарију“ довео до позитивног салда десет година раније, што би средином века резултирало са чак 2,8 промила миграционог вишка годишње у односу на

Графикон 1. ЦИЉНЕ СТОПЕ АКТИВНОСТИ И ПРОГНОЗА ТРЕНДА МИГРАЦИОНОГ БИЛАНСА СРБИЈЕ ПРЕМА ДВА СЦЕНАРИЈА



Извор: елаборација аутора

укупну популацију према попису 2011 [Nikitović 2013]. Поређење два сценарија видети на десном панелу графикона 1.

Стопе партиципације у Србији су ниже од европског просека, нарочито код најмлађе и најстарије популације, као и код жена [РЗС 2011]. Дефицит радне снаге услед истовременог смањења и старења становништва имаће као резултат конкурентне цене рада и увођење флексибилних облика радног односа прилагођених раднику, што је узето као темељ претпоставке о општем порасту економске активности након 2021, односно најранијег датума придружења ЕУ, јер не постоје докази да ће тешка економска криза и спора трансформација привреде у Србији омогућити да пораст стопа активности наступи већ у овој деценији. Стога је *сценарио очекиване будућности* претпоставио да би се најјачи опоравак за већину специфичних стопа активности по старости могао десити након првих пет година од придружења односно након јачег емиграционог таласа. Све предвиђене промене ће бити снажније у старосним групама с најнижом активношћу, то јест код младих и старих, будући да оне чине природну резерву радне снаге чији степен активације зависи од образовне и политике тржишта рада, а у случају жена и од фактора материнства, односно од пензионе политике за групе старих лица.

Сценарио политике подразумева да ће доћи до снажног економског развоја у комбинацији с врло делотворним политикама које стимулишу запошљавање, минимизују потребу за емиграцијом, привлаче стране раднике и смањују дефицит радне снаге узрокован популационим старењем Србије. Приликом превођења овако дефинисаних политика у стопе партиципације у обзир су узете најсвежије пројекције стопа партиципације од стране ЕК за 27 земаља чланица [European Commission 2011], као и пројекције броја пензионера у Србији [Zdravković i dr. 2012] имајући у виду евидентан капацитет у овом сегменту популације и код нас готово непознат концепт активног старења. Циљне стопе економске активности за сваку старосну групу средином века постављене су на максималан ниво који се може разумно очекивати под претходно наведеним условима, али који је нижи од актуелног максимума у Европи [Eurostat 2013],

при чему је претпостављено да стопе активности жена генерално порасту више од стопа активности мушкараца (Графикон 1 – леви панел).

РЕЗУЛТАТИ: ПОТРЕБА ЗА ПРИМЕНОМ ПОЛИТИКА

Коришћени кохортно-компонентни модел популационе динамике произвео је у *Monte Carlo* маниру 10.000 будућих путања укупне популације Србије односно њених структура за оба сценарија, што је омогућило извођење пробабилистичких закључака о прогнозираним индикаторима (Табела 1). За потребе анализе осетљивости добијених резултата, коришћена су два чисто хипотетичка сценарија, *status quo* и *затворена популација* (без миграција), као и сценарији који подразумевају примену политика само на једну од три детерминанте обима радне снаге. *Сценарио очекиване будућности* предвиђа да ће се данашња популација Србије до средине века смањити највероватније за 29%, а потпуно извесно за милион становника. Највеће су шансе да ће се данашњи обим радне снаге смањити готово за четвртину до половине века упркос претпостављеном знатном повећању економске активности након придружења ЕУ. Неодрживост актуелних тенденција показује *status quo* сценарио, према којем би се данашњи обим радне снаге готово преполовио до 2051.

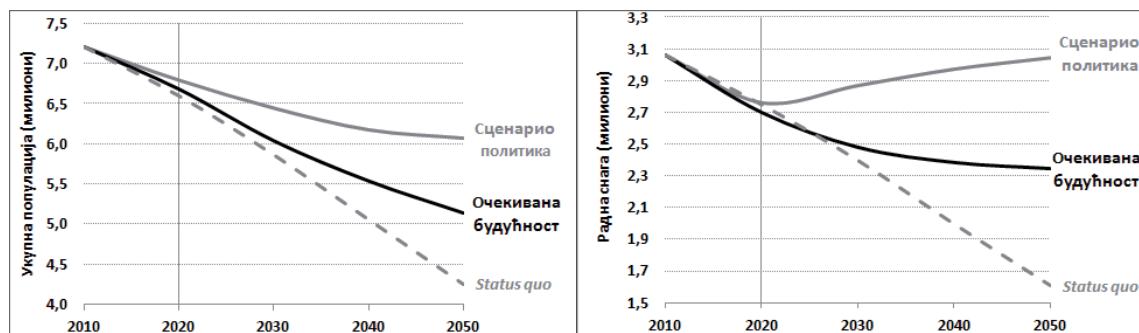
Сценарио популације најбоље потврђује озбиљност популационих изазова у Србији, јер чак ни синергија најширег спектра политика усмерених ка демографском опоравку не пружа промил шанси одржању данашњег броја становника у наредним деценијама. Међутим, овај крајње оптимистичан сценарио показује да се смањење и старење укупног становништва и радне снаге могу значајно успорити. Штавише, радна снага је једини сегмент популације који има велике шансе да се до средине века обимом врати на данашњи ниво будући да не зависи искључиво од демографског фактора (графикон 2). Иако је зау-

Табела 1. УКУПНА ПОПУЛАЦИЈА И РАДНА СНАГА – ПРОГНОЗИРАНИ ИНДИКАТОРИ ПРЕМА ДВА СЦЕНАРИЈА, 1.1.2051

Прогнозирани индикатори 2051.	"Очекивана будућност"				"Сценарио политика"		
	2011.	Квантили дистрибуције			Квантили дистрибуције		
		10%	Медијана	90%	10%	Медијана	90%
Стопа укупног фертилитета	1,40	1,21	1,64	1,94	1,30	1,90	2,38
Миграциони салдо	-15.000		10.000			20.000	
Неактивних/100 активних	133,2	103,8	112,8	121,5	83,1	91,8	98,9
Укупна популација	7.218.199	4.620.629	5.144.847	5.657.419	5.338.502	6.076.095	6.635.564
Обим радне снаге	3.063.808	2.134.143	2.350.071	2.560.913	2.748.623	3.047.291	3.289.128
2051/2011 (%)		10%	Медијана	90%	10%	Медијана	90%
Укупна популација		-36,0	-28,7	-21,6	-26,0	-15,5	-7,7
Радна снага		-30,3	-23,3	-16,4	-10,2	-0,4	7,6

Извор: прорачуни аутора

Графикон 2. УКУПНА ПОПУЛАЦИЈА И РАДНА СНАГА У СРБИЈИ 2011–2051, ПРЕМА ДВА СЦЕНАРИЈА (МЕДИЈАЛНА ПРОГНОЗА)



Извор: прорачуни аутора

стављање старења радне снаге ван домашаја и у оваквом типу сценарија, јер се показало да ће удео старијих од 49 година код мушкараца и 44 године код жена у радној снази непрекидно расти, примена политика би овај глобални процес могла значајно успорити.

Утицај демографских трендова и економске активности исказан у једном индикатору износио је у Србији 133 (укупно неактивних на 100 активних лица) у периоду 2009–2011, што је готово двоструко више од просека за 31 европску земљу (ЕУ–27 плус ЕФТА), који је износио 73/100 у 2005. години. Неодрживост актуелних трендова илуструје *status quo* сценарио, према коме медијална вредност овог индикатора достиже чак 161/100 до 2051. Упркос претпоставкама *сценарија очекиване будућности*, да ће стопе економске активности у Србији значајно порастати након придружења ЕУ, уз постепено достизање старосне границе од 65 година за одлазак жена у пензију [Zdravković i dr. 2012], овај коефицијент би се до средине века према највероватнијој прогнози спустио тек на 113/100. Само би *сценарио политика* до 2051. број неактивних спустио испод броја активних лица (92/100), што је готово идентичан однос оном који је прогнозиран за европски просек у 2030. години [Kupiszewski and Kupiszewska 2010].

Смањивање и старење радне снаге могу изазвати економске и социјалне проблеме ако се одвијају сувише брзо. Анализа осетљивости резултата у сценарију политика показује да ако желимо да повећамо понуду радне снаге, најефикаснија стратегија је да се повећају стопе економске активности, што већ на краћи и средњи рок доводи до смањења у паду обима радне снаге. Улога фертилитета у понуди радне снаге постаје изражена тек након три деценије од полазне тачке сценарија с обзиром на период неопходан да се реализовани пораст плодности манифестује на тржишту рада, при чему је очита тенденција да би након тог периода овај фактор преузео доминантну улогу на дуг рок. Миграциона транзиција „чешког типа“ би дала резултат већ у првој деценији по приступању ЕУ, чему би директно допринео изостанак емиграционог егзодуса у том периоду, док би растући позитиван миграциони биланс након 2025. од сва три фактора дао најјачи допринос обиму радне снаге до средине века. Успешна примена политика према све три детерминанте обима радне снаге истовремено

остварује и синергетски ефекат. *Сценарио њолиџика*, према медијалној прогнози, би средином века практично вратио обим радне снаге на актуелни ниво, при чему би се у једном од три случаја остварио и пораст.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Чињеница је да су људски капитал, иновативност и продуктивност императиви развоја у савременом друштву, које на одржавање популационе величине државе одавно не гледа као на разложен циљ популационе политике. Но, чини се да смањење становништва у обиму који је прогнозиран за Србију оживљава такву врсту циља будући да велика смањења броја становника могу да имају као резултат, осим регионалне и субрегионалне депопулације, и дефицит у понуди радне снаге. Појава смањења популације у савременом добу је новијег датума, с изузетком ратних периода, тако да има мало емпиријских доказа о економским последицама популационог смањења. Но, свакако се чини разумним да овако значајно смањење обима становништва Србије треба обуздати путем мера популационе политике, како оних у ужем смислу, које се односе на подстицање рађања и подизање свести о репродуктивном здрављу, што је већ препознато законском регулативом, тако и оних које ће свеукупним економским развојем државе допринети њеној трансформацији из типичне емиграционе у државу с позитивним спољномиграционим билансом. Спора миграциона транзиција, симулирана у *сценарију очекиване будућности*, има негативан утицај на обим и старосну структуру радне снаге Србије, па би смањење актуелне нето емиграције требало да буде један од основних задатака популационе и економске политике.

Очекивано смањење ресурса радне снаге чак и за једну четвртину до средине века не представља развитак који би се лако поднео, јер може довести до дисбаланса између понуде и потражње радне снаге нарочито под претпоставком економског раста након придружења ЕУ. Такав дефицит у укупном обиму активних лица могао би бити појачан структурним, у погледу недостатка радника с одређеним вештинама или квалификацијама, што генерално може имати видљиве последице на макроекономском нивоу. Пошто реформе привредног система, те система социјалне заштите, нису у фокусу овог чланка, основни закључак је да је повећање удела економски активне популације неопходно, што би требало да буде главни циљ популационе политике и политике тржишта рада у Србији. Секундарни циљеви, који индиректно подржавају овај примарни, требало би да буду успоравање старења становништва и повећање обима радне снаге.

За спровођење примарног циља, према моделу популационе динамике приказаном у овом раду, свакако најделотворнији инструмент политике је повећање економске активности, будући да се ефекти пораста фертилитета на радну снагу виде тек након две до три деценије. Дугорочно, најделотворнија стратегија за обнову и подмлађивање радне снаге је управо пораст фертили-

тета. Интензивна трансформација Србије из нето емиграционе у нето имиграциону државу („чешки сценарио“) би знатно брже остварила позитиван ефект и на обим радне снаге и на притисак неактивних на активна лица. Симултана имплементација политика на све три детерминанте обима радне снаге је очекивано најбољи избор, јер истовремено делотворно смањује притисак на радну снагу, увећава јој обим и подмлађује је.

Налази приказани у овом раду указују на неопходност примене широког спектра политика како не би дошло до драматичних последица актуелних демографских процеса већ у скоријој будућности. У том смислу, економски развој нема алтернативу као основни предуслов за миграциону транзицију, али и за спровођење пронаталитетних политика у Србији. Дobar економски учинак једне државе природни је магнет за радну снагу, јер истовремено смањује емиграцију домаће радне снаге и привлачи стране раднике. Пробабилистички модел популационе динамике Србије, коришћен за испитивање полазне хипотезе, показује да је неопходно да се све три наведене претпоставке испуне истовремено да хипотеза не би била оборена. Другим речима, актуелни обим радне снаге могуће је поново достићи средином века само ако мере у области популационе политике буду блиско праћене мерама које обезбеђују подизање економске активности, као и онима које ће минимизирати популациони одлив након потенцијалног прикључења ЕУ, постепено анулирајући доминантну емиграциону компоненту у миграционом обрасцу Србије. Међутим, евалуација коришћеног модела, како емпиријска, на бази искустава земаља које су током последње две деценије прошле пут који се претпоставља као највероватнији за Србију, тако и параметарска, на бази референтних пројекционих модела, указује да такав један сценарио, у коме друштво достиже висок ниво консензуса по многим битним питањима за популациони и економски развој земље, није много вероватан, односно да је полазна хипотеза на самој граници реално могућих исхода. Ипак, од три неопходна услова за заустављање односно ублажавање смањења и старења радне снаге у Србији, пораст економске активности становништва је најделотворнија стратегија на краћи и средњи рок, што је аутоматски квалификује као најургентнију.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Република Србија: Републички завод за статистику. *Пројекције радне снаге Републике Србије, 2010–2050*. РЗС, Београд 2011.

Alkema, Leontine; Adrian E. Raftery; Patrick Gerland; Samuel J. Clark; Francois Pelletier; Thomas Buettner and Gerhard K. Heilig. Probabilistic Projections of the Total Fertility Rate for All Countries. *Demography*. Vol. 48, no. 3 (2011): 815–839.

Bačević, Ljiljana; Zoran Slavujević; Dragomir Pantić and Irena Ristić. *Democracy in unstable social spaces: Serbia – Report on the Survey conducted in November 2011 in Serbia*. Vienna: Institute for the Danube Region and Central Europe and University of Vienna/Research

- Platform “Wiener Osteuropaforum” (RPF “WOF”), Institute of Social Sciences – Centre for Political Studies and Public Opinion Research, Belgrade 2012.
- Caldwell, John C; Pat Caldwell and Peter McDonald. Policy responses to low fertility and its consequences: A Global survey. *Journal of Population Research*. Vol. 19, no. 1 (2002): 1–24.
- Chunn, Jennifer L; Adrian E. Raftery and Patrick Gerland. *Bayesian Probabilistic Projections of Life Expectancy for All Countries*. Working Paper no. 105. 2010.
<<http://www.csss.washington.edu/Papers/wp105.pdf>> 5.1.2013.
- Drbohlav, Dušan. Patterns of immigration in the Czech Republic, Hungary and Poland. A comparative perspective, in: Marek Okólski (ed.) *European Immigrations. Trends, Structures and Policy Implications*. IMISCOE Research Series, Amsterdam University Press, Amsterdam 2012: 179–209.
- Drbohlav, Dušan; Lenka Lachmanová-Medová; Zdenek Čermák; Eva Janská; Dita Čermáková and Dagmara Džurová. *The Czech Republic: on its way from emigration to immigration country*. Idea Working Papers, no. 11. 2009.
<http://www.idea6fp.uw.edu.pl/pliki/WP11_Czech_Republic.pdf> 7.2.2012.
- European Commission. *The 2012 Ageing Report: Underlying assumptions and Projection Methodologies*. European Economy 4. Brussels: European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs, 2011.
- Eurostat. Eurostat on-line database. <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/population/data/database>> 12.05.2013.
- Kupiszewski, Marek and Dorota Kupiszewska. *Demographic and migratory flows affecting European regions and cities*. DEMIFER Applied Research Project 2013/1/3, Deliverable 5, Reference scenarios. September 2010. <http://www.espon.eu/export/sites/default/Documents/Projects/AppliedResearch/DEMIFER/FinalReport/DEMIFER_Deliverable_D5_final.pdf> 25.1.2012.
- Kupiszewski, Marek; Dorota Kupiszewska and Vladimir Nikitović. *The Impact of Demographic and Migration Flows on Serbia*. International Organization for Migration – Mission to Serbia, Belgrade 2012.
- Nikitović, Vladimir. Migraciona tranzicija u Srbiji: demografska perspektiva. *Sociologija*. God. 55, br. 2 (2013): 187–208.
- Okólski, Marek. Transition from emigration to immigration. Is it the destiny of modern European countries?, in: Marek Okólski (ed.) *European Immigrations. Trends, Structures and Policy Implications*. IMISCOE Research Series, Amsterdam University Press, Amsterdam 2012: 23–44.
- Palomba, Rossella. Reconciliation of work and family, in: Rossella Palomba and Irena E. Kotowska (eds.) *The economically active population in Europe*. Population Studies, no. 40. Council of Europe Publishing, Strasbourg 2003: 11–53.
- Rašević, Mirjana. Populaciona politika u Srbiji: stanje i očekivanja. *Stanovništvo*. God. 47, br. 2 (2009): 53–65.
- Šuković, Danilo. Stanovništvo Srbije u fokusu tržišta rada. *Stanovništvo*. God. 47, br. 2 (2009): 85–99.
- United Nations. *World Population Prospects, the 2012 Revision. Volume II: Demographic Profiles*. United Nations, DESA, Population Division, New York 2013.

Zdravković, Aleksandar; Ivana Domazet i Vladimir Nikitović. Uticaj demografskog starenja na održivost javnih finansija u Srbiji. *Stanovništvo*. God. 50, br. 1 (2011): 19–44.

CAN THE DECLINE AND AGEING OF THE LABOUR FORCE IN SERBIA BE STOPPED?

VLADIMIR NIKITOVIĆ

Institute for Social Sciences – Center for Demographic Research

Kraljice Natalije 45, Belgrade, Serbia

v.nikson@gmail.com

SUMMARY: The size and age structure of the labour force, in addition to demographic and migration factors, depends on the level of economic activity of the population. Significant changes in economic policy can have a positive impact towards slowing down or even stopping the unfavourable trend in the movement of labour force. In European terms, Serbia distinctly stands out in terms of the overall economic burden of the inactive population on the labour market, while its demographic indicators of ageing practically equal the EU average. A probabilistic model of the population dynamics of Serbia was used to test the initial hypothesis, showing that the current size of the labour force can be reached again in the mid-century if measures of population policy are closely followed by measures to raise economic activity, especially among the younger and older populations, and measures that will minimize the potential population outflow after joining the EU. Evaluation of such a “policy scenario”, in which Serbian society achieves a high level of consensus on many important issues of population and economic development, positioned the initial hypothesis on the border of realistically possible outcomes. Of the three conditions necessary to stem the decline and curb the ageing of the labour force in Serbia, increase in economic activity of the population is the most effective strategy in the short and medium term, which qualifies it as the most urgent action.

KEY WORDS: labour force, Serbia, population ageing, migration transition, population projections